

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาสภาพของวิสาหกิจชุมชนสำคัญของตำบลนาหว้าอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเชิงสำรวจด้วยการสัมภาษณ์ สันทนากับผู้ประกอบการ รวมทั้งค้นหาข้อมูลจากเอกสารเพื่อวิเคราะห์บริบทเชิงเนื้อหา และบรรยาย

ผลการศึกษาพบว่า มีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ที่ขอขึ้นทะเบียนไว้กับกรมส่งเสริมการเกษตรจำนวน 17 ราย แบ่งเป็น 2 กลุ่มอาชีพสำคัญ ได้แก่ การผลิตปุ๋ยชีวภาพ และการทอผ้าพื้นเมือง แต่โดยเหตุที่การทอผ้าที่ต้องอาศัยงานฝีมือประกอบกับการสร้างสรรค์ลายผ้าท้องถิ่นซึ่งเป็นลายผ้าประจำจังหวัดทำให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนด้านการทอผ้ามีความโดดเด่นและมีการดำเนินงานที่ได้รับความสนใจ อย่างไรก็ตามกลุ่มวิชาชีพเหล่านี้ แลบทั้งหมดยังไม่มีการจัดทำฐานข้อมูลอย่างเป็นระบบและยังต้องการการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆอีกมากในการสร้างความมั่นคงด้านการสานต่อศิลปวัฒนธรรมนี้จากคนรุ่นใหม่ รวมถึงการพัฒนาระบบการบริหารการผลิตและการตลาดให้ก้าวหน้าต่อไป

คำสำคัญ: วิสาหกิจชุมชน, การพัฒนา , ผ้าทอ

Abstract

The prime objective of this survey research was to investigate main community enterprises within Nawha Subdistrict, Nawha District, Nakhon Phanom, in Thailand. Data collection mostly relied on entrepreneurs' interviews and local documents. The study showed 17 registered enterprises that could be divided into 2 vital producer groups i.e. bio-fertilizer products and community woven fabric. Although the latter groups were very attractive for visitors thanks to their outstanding and unique product items, a variety of supports from outsiders, however, were needed in order to sustain this valuable cultural properties.

Key words : Community Enterprise, Development, Woven fabric

บทนำ

แม้ว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่กว้างที่สุดของประเทศแต่มีสภาพพื้นดินที่เป็นที่ราบสูง แอ่งกระทะ การกระจายของประชากรสูง อาศัยการพึ่งพาทางด้านเกษตรกรรมในการเลี้ยงชีพเป็นสิ่งสำคัญ ทำให้เศรษฐกิจของภาคมีขนาดเล็ก และมีอัตราการขยายตัวค่อนข้างต่ำอย่างต่อเนื่อง แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของรัฐบาลหลายชุด จึงมุ่งส่งเสริมการสร้างอาชีพและพัฒนาพื้นที่ ที่ช่วยเอื้อให้ประชากรสามารถผลิตผลผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อเพิ่มรายได้ นอกจากนี้รัฐบาลในยุคหลังหันมาให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยวเพื่อช่วยเพิ่มรายได้ต่อหัวให้กับประชากรในภูมิภาค

การพัฒนาเศรษฐกิจโดยทั่วไปมักมุ่งสร้างความเข้มแข็งให้กับอาชีพที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นของพื้นที่ต่างๆ ทั้งนี้นอกจากจะเป็นการใช้ทรัพยากรการผลิตในท้องถิ่นรวมทั้งการใช้บุคลากรที่มีความถนัดแล้วยังเป็นการสืบทอดศิลป วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชนด้วย

ตำบลนาหว้า อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความโดดเด่นด้านเอกลักษณ์ด้านการทอผ้าได้อย่างมีลวดลายที่สวยงามมีชื่อเสียงจนได้รับการยอมรับว่าผ้าลายมุกของตำบล เป็นลายผ้าประจำจังหวัดนครพนม การศึกษาวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่ตำบลนาหว้าจึงมีความน่าสนใจในเชิงประวัติศาสตร์และศักยภาพของวิสาหกิจแต่ละกลุ่ม

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาสภาพของวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่และศึกษาศักยภาพของวิสาหกิจชุมชนหลักเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาแก่วิสาหกิจดังกล่าว

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิสาหกิจชุมชนเป็นกิจการชุมชนที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรทุกด้านของชุมชนเพื่อผลิตสินค้าหรือบริการผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้นวิสาหกิจชุมชนที่ได้จึงควรมีวัตถุประสงค์สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและสานต่อวิถีชีวิตทางชุมชน

วิสาหกิจชุมชนแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบได้แก่ 1) การผลิตทางการเกษตร 2) การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรและภูมิปัญญาของชุมชน 3) การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อการพึ่งพาตนเองและ 4) การพัฒนาระบบตลาด การบริการ และสวัสดิการชุมชน โดยปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดความสำเร็จหรือความล้มเหลวของวิสาหกิจชุมชนมีหลายประการ เช่น การเงิน การตลาด ผู้นำ การมีส่วนร่วมของสมาชิก และการบริหารจัดการ

พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนปี พ.ศ. 2548 กำหนดบทบาทสำคัญของกรมส่งเสริมการเกษตรในการส่งเสริมกิจการส่งเสริมกิจการวิสาหกิจชุมชน ทั้งทางด้านการสนับสนุนด้านงบประมาณ การให้ความรู้ การสร้างเครือข่าย และการพัฒนาระบบข้อมูลวิสาหกิจชุมชน ด้านธุรกิจโดยอาศัยความร่วมมือ

กับองค์กรอื่น เช่นองค์การบริหารส่วนตำบล และหน่วยงานราชการระดับจังหวัด ซึ่งมีผู้ว่าราชการซึ่งมีฐานะเป็นเลขานุการทางสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการวิสาหกิจชุมชนระดับจังหวัดอยู่แล้ว การบูรณาการแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดระดับท้องถิ่น เข้ากับแผนการสนับสนุนวิสาหกิจชุมชนของกรมส่งเสริมการเกษตร จึงเป็นแผนกลยุทธ์สำคัญในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ ขึ้นพื้นฐานของประเทศให้ประสบผลสำเร็จขั้นมูลฐานของประเทศให้ประสบผลสำเร็จ

มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาเชิงการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เช่น วิทยา จันทวงศ์ศรี (2547) พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการประกอบวิสาหกิจชุมชนในเขตอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มี 10 ประการได้แก่การผลิต การตลาด การบริหารจัดการ การเงิน การมีส่วนร่วมของสมาชิก ความเป็นผู้นำ แรงงาน ปฏิสัมพันธ์กับภายนอก สมาชิก และข้อมูลข่าวสาร ณัฐพล นิมมานพัชรินทร์ (2552) พบว่าปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการประกอบการของวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม มี 5 ประการสำคัญได้แก่ เศรษฐกิจภายในประเทศ สถานการณ์ทางการเมือง พฤติกรรมผู้บริโภค เศรษฐกิจโลก และการแข่งขันภายในประเทศ พีรพงษ์ ปราบริปู (2547) วิเคราะห์ผลการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มตีเหล็กบ้านฝายมูล อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน พบว่าจุดเด่นของกลุ่มคือ มาตรฐานการผลิต และศักยภาพการพัฒนาผลิตภัณฑ์ไปเป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบอื่นๆ เพิ่มเติมได้อีก โดยกลุ่มเป็นกลุ่มชาวบ้านที่มีความชำนาญด้านการตีเหล็ก และมีวัฒนธรรมการใช้เหล็กที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนมาช้านาน

วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาโดยร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลนาหว้า เพื่อจัดตั้งคณะกรรมการที่ประกอบด้วยนายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาหว้าเป็นประธานและใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การเข้าศึกษาสภาพพื้นที่ และการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร นำข้อมูลมาสังเคราะห์เนื้อหาในรูปแบบเชิงบรรยาย

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ ชนเผ่าดั้งเดิมของตำบลนาหว้าอพยพมาจากตอนเหนือของเมืองหลวงพระบาง และแขวงมหาชัย ประเทศลาว ประกอบด้วยหลายชนเผ่า เช่นภูไทและญ้อ โดยผู้นำกลุ่มนำผู้คนมาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่ที่มีต้นหว้าอยู่เป็นจำนวนมากจึงเรียกพื้นที่นั้นว่านาหว้า

ชาวตำบลนาหว้าส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา ใช้ชีวิตเรียบง่าย เครื่องครัดในศีลธรรม รักถิ่นฐานบ้านเกิด มีวิถีชีวิตแบบเกษตรกร ประเพณีที่สำคัญคล้ายกับประชากรท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่วไป เช่น การแห่บั้งไฟ งานบุญเข้าพรรษา-ออกพรรษา บุญข้าว แห่พระเวสสันดร งานนมัสการพระธาตุประสิทธิ์

ตำบลนาหว้ามีพื้นที่ประมาณ 48 ตารางกิโลเมตร ห่างจากจังหวัดนครพนมประมาณ 98 กิโลเมตร มีลำน้ำอันโหลผ่าน จึงเป็นพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้น เหมาะกับการทำการเกษตร ลักษณะภูมิอากาศส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลจากเทือกเขาในประเทศลาว คือมีความหนาวเย็น ในฤดูหนาว และฝนตกชุกในฤดูฝน

2. ศักยภาพวิสาหกิจชุมชนหลัก

2.1 ศูนย์หัตถกรรมวัดธาตุประสิทธิ์ เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนการทอผ้าถือเป็นกลุ่มทอผ้ากลุ่มแรกของประเทศที่เข้าเป็นสมาชิกมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์บรมราชินีนาถ ชาวบ้านผู้ร่วมก่อตั้งมีเจตนาในการร่วมกันอนุรักษ์ลวดลายของผ้าทอที่เป็นเอกลักษณ์ของตนในปี พ.ศ.2539 เจ้าอาวาสวัดธาตุประสิทธิ์ซึ่งเป็นวัดประจำตำบลเป็นผู้นำในการรวมกลุ่มผลิตผ้าทอจัดตั้งเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในชื่อศูนย์หัตถกรรมวัดธาตุประสิทธิ์สร้างอาคารศูนย์ศิลปาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านภายในบริเวณวัดจัดตั้งเป็นศูนย์ฝึกอบรมการทอผ้าและศูนย์จำหน่ายผ้าทอและสินค้าประจำตำบลรวมทั้งสินค้าของวิสาหกิจชุมชนที่เป็นเครือข่าย

ศูนย์ ฯ เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่มีปริมาณการผลิตยอดจำหน่ายและเครือข่ายมากที่สุดในตำบลโดยผลิตสินค้าที่ได้มาตรฐานสินค้าโอท็อป ระดับ 5 ดาวหลายชนิด เช่น ผ้าทอ ผ้าคลุมไหล่ ผ้าพันคอและผ้าถุง ใช้การบริหารจัดการที่ให้โอกาสสมาชิก แสดงความคิดเห็นมีการระดมเงินทุนด้วยเงินฝากออมทรัพย์จากสมาชิก

2.2 กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรทอผ้า บ้านอุนยางคำ หมู่ 11 เป็นกลุ่มอาชีพของกลุ่มชาวบ้านอุนยางคำ หมู่ 11 ด้านการทอผ้าที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มได้แก่ ผ้ามัดหมี่ และฝ้ายมุก กลุ่มอาชีพกลุ่มนี้ไม่มีที่ทำการกลางแต่อาชีพบ้านของประธานกลุ่มเป็นที่รวบรวมสินค้า ที่ผลิตจากบ้านของสมาชิกแต่ละคนเพื่อนำมาขายและนำไปฝากขายกับเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนในละแวกใกล้เคียง

2.3 กลุ่มทอผ้าพื้นเมืองบ้านนาพระเป็นกลุ่มที่มีขนาดใกล้เคียงกับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรทอผ้า บ้านอุนยางคำ หมู่ 11 แต่มีลวดลายผ้าที่เป็นเอกลักษณ์ได้แก่ ผ้าลายมุก ซึ่งถือเป็นลายผ้าประจำจังหวัดนครพนม

อภิปรายผล

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนหลักในเขตตำบลนาหว้ามีที่มาคล้ายกันคือเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปวัฒนธรรม และมีการรวมกลุ่มกันของผู้ประกอบการแบบเดียวกัน ในขณะที่วิสาหกิจชุมชนใหม่เป็นวิสาหกิจในชุมชนรูปแบบของการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อการพึ่งพาตนเอง เช่นการผลิตปุ๋ยชีวภาพ และการจักสานไม้ไผ่ แม้ว่าวิสาหกิจชุมชนหลักจะมีประวัติการดำเนินงานที่ยาวนาน แต่ถือว่ายังมีการพัฒนาไม่มากเท่าที่ควร ขาดการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต และแหล่งจำหน่ายสินค้าที่ทันสมัยของกลุ่มเอง อีกทั้งยังเสี่ยงต่อการขาดการสานต่อจากคนรุ่นใหม่ ซึ่งจะทำให้เอกลักษณ์ด้านศิลปะที่แสดงถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่นสูญหายไป เนื่องจากยังขาดการส่งเสริม และสนับสนุนอย่างจริงจัง และต่อเนื่องในรูปแบบของแผนพัฒนากลุ่มอาชีพระยะยาวและยั่งยืนจากหน่วยงานของรัฐ หากพิจารณาที่มีผลต่อความสำเร็จในการประกอบวิสาหกิจชุมชนตามผลการศึกษาของ วิทยา จันทะวงศ์ศรี (2547) แล้วพบข้อดีข้อเสีย ของวิสาหกิจชุมชนในเขตตำบลนาหว้าที่พอจะสรุปในทิศทางเดียวกันได้ดังนี้

1. ข้อดี

1.1 การผลิต กลุ่มวิสาหกิจชุมชนแต่ละแห่งต่างมีวิธีการผลิตและรวดลายหรือรูปแบบของสินค้าเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม

1.2 การมีส่วนร่วมของสมาชิก ธรรมชาติของการรวมกลุ่มอาชีพในตำบลนาหว้าเกิดจากผู้ที่มีอาชีพ การผลิตสินค้าแบบเดียวกันมารวมกลุ่มกัน ที่ทำให้เกิดกลุ่มของผู้รักในงานอาชีพของตน ทำให้มีการร่วมมือและร่วมใจ ในการอยู่ร่วมกันในกลุ่ม

1.3 ความเป็นผู้นำ จุดเด่นประการหนึ่งของวิสาหกิจชุมชนหลักในพื้นที่คือ มีผู้นำที่มีความเข้มแข็งเป็นที่ยอมรับของสมาชิก และมีความจริงใจในการพัฒนาอาชีพของตนเอง

2. ข้อเสีย

2.1 การตลาด กลุ่มยังขาดการหาแหล่งจำหน่ายใหม่ๆ โดยรูปแบบการจำหน่ายที่เป็นอยู่ได้แก่การจำหน่าย ณ แหล่งผลิต การฝากขายยังเครือข่ายและการจัดแสดงสินค้าตามงานต่างๆ แหล่งขายของฝากประจำจังหวัดยังขาดการพัฒนาให้มีความน่าสนใจ และขาดการประชาสัมพันธ์ให้เป็นที่รู้จักกว้างขวาง นอกจากนี้การผลิตลวดลายผ้าที่ยังขาดการประยุกต์เพื่อทำให้เกิดรูปแบบของลายใหม่ๆ

2.2 แรงงาน กลุ่มวิสาหกิจชุมชนขาดระบบการพัฒนาแรงงานจากคนรุ่นใหม่และระบบการสร้างผู้นำเพื่อเพิ่มกำลังการผลิตการอนุรักษ์งานฝีมือ และร่วมสร้างสรรคงานอาชีพของกลุ่ม

2.3 การบริหารจัดการ ขาดการบริหารจัดการแบบใหม่ เช่นการกำหนดกระบวนการวางแผนงาน การกำหนดกลยุทธ์ หรือการใช้แนวคิดการบริหารแบบใหม่รูปแบบการบริหารงานที่พบเป็นแบบเดียว คือ การเรียกประชุมสมาชิก เมื่อมีโครงการจากหน่วยงานภายนอกเข้ามา และต้องการแจ้งหรือทำความเข้าใจกับสมาชิก ซึ่งมีได้มีกำหนดการประชุมที่สม่ำเสมอ

2.4 การเงิน กลุ่มยังขาดวัสดุ อุปกรณ์การผลิต การพัฒนา สถานที่ผลิต และการจัดหาวัตถุดิบ

2.5 ปฏิสัมพันธ์กับภายนอก กลุ่มยังมีภาคีเครือข่ายจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มผู้ผลิตด้วยกัน แต่ยังคงขาดเครือข่ายด้านการตลาดที่เป็นหน่วยงานเอกชนรัฐวิสาหกิจและส่วนราชการที่มีศักยภาพ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การทำอากาศยาน บริษัทขนส่ง กรมการค้าต่างประเทศ

2.6 ข้อมูลข่าวสาร กลุ่มยังขาดระบบการจัดทำข้อมูล ทำให้ขาดข้อมูลกลุ่มที่เป็นเอกสารที่ชัดเจน ข้อมูลที่เป็นอยู่เป็นเพียงการบอกเล่าปากต่อปากซึ่งขาดความน่าเชื่อถือ และเข้าถึงได้ยาก

ข้อเสนอแนะ

1. กลุ่มควรได้รับการสนับสนุนในลักษณะจริงจัง ต่อเนื่องในรูปแบบของแผนบูรณาการระยะยาวจากองค์กรภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน
2. กลุ่มควรมีแผนการกระตุ้น เพื่อจูงใจเยาวชนในท้องถิ่นให้หันมาสนใจในการประกอบอาชีพของกลุ่ม โดยร่วมกำหนดแผนงานร่วมกับชุมชน โรงเรียน และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น
3. กลุ่มควรเป็นองค์กรแห่งความรู้ ที่ดำเนินงานผ่านกระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้นำ สมาชิก และเครือข่ายความร่วมมือต่างๆ

บรรณานุกรม

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2548). **วิสาหกิจชุมชน**. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- คณะกรรมการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ (ก.บ.จ.) จังหวัดนครพนม. (2556). **แผนพัฒนาจังหวัดนครพนม 4 ปี**, (พ.ศ.2558-2561) : สำนักงานจังหวัดนครพนม
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2542). **ธุรกิจชุมชน: เส้นทางที่เป็นไปได้**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพฯ
- ญัฐพล นิมมานพัชรินทร์. (2552). **สารพัดปัญหาหุ้รุมกระทีบ SMEs แนวโน้มดิ่งเหวที่สดุในรอบ 5 ปี**. [online].Available : <http://www.manages.co.th/SMEs/ViewNews.aspx?NewsID=9520000040879>. [2558, เมษายน 21].
- ธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร และอุทิศ สังข์รัตน์ (2556). **แนวทางการพัฒนาการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลา**. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- พีรพงษ์ ปรานธิปู. (2547). **การวิเคราะห์ผลการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชน กลุ่มตีเหล็กบ้านค่ายมูลอำเภอกำแพงฟ้า จังหวัดน่าน**. รายงานการค้นคว้าแบบอิสระ ปริญญาเศรษฐศาสตร์บัณฑิต. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วระวุฒิ หล้าทุม. (2540) . **ประสิทธิภาพของกลุ่มเกษตรกรตามความคิดเห็นของเกษตรกรตำบลในจังหวัดเลย**. การค้นคว้าแบบอิสระ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สำนักวิชาส่งเสริมการเกษตร บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิทยา จันทะวงศ์ศรี. (2547). **ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม**. รายงานการศึกษาอิสระ ปริญญาเศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ธุรกิจ. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วิชากร เต่นเหมือนวงศ์. (2543). **ประชาคมชุมชน : พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนเพื่อพึ่งตนเอง**. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, ไม่ปรากฏปีพิมพ์. **วิสาหกิจชุมชนคืออะไร**.กรุงเทพมหานคร
- สุภัทร ขจรมาศบุษย์. (2540). **แนวโน้มการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยใน 25 ปีข้างหน้า (พ.ศ. 2539-2563)**. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- เสรี พงศ์พิศ และคณะ. (2554). **วิสาหกิจชุมชน : แผนแม่บท แนวคิด แนวทาง ตัวอย่างร่างพระราชบัญญัติ**. กรุงเทพฯ. เจริญวิทย์การพิมพ์
- เสรี พงศ์พิศ.(2546).**แผนชีวิตเศรษฐกิจชุมชน**.กรุงเทพฯ.ภูมิปัญญาไทย.

- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2553). ยุทธศาสตร์การวิจัย (พ.ศ.2555-2559): ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเจ็ด พ.ศ.2555-2559.** สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักบริการยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 2. (2556). **แผนพัฒนากลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 2 จังหวัดสกลนคร จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร**
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **แนวทางการพัฒนาภาคใน ระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 พ.ศ.2555-2559.** สำนักนายกรัฐมนตรี.
- Promsaka Na Sakolnakorn, T. (2010). **The Analysis of Problem and Threat of Small and Medium sized Enterprises in Northeast Thailand** : International Business Economic Research , 9(9), 123-131